
Sajtópropaganda német és osztrák módra 1849–1879 között

A német történelem meglehetősen népszerű téma, s ugyanez joggal elmondható az osztrák historiáról egyaránt. A hosszú XIX. század közép-európai hatalmai, nevezetesen az Osztrák Császárság, majd később az Osztrák–Magyar Monarchia, valamint a Porosz Királyság, illetve a Német Császárság külpolitikájának alakulásában rendkívül sok tényező játszott közre. Az egyik ilyen meglehetősen fontos közvélemény formáló faktor éppen a sajtó volt, így a korszak egyetlen tömegkommunikációs eszközének befolyásoló képességét pontosan ebben az időszakban kezdik kiaknázni. A politika és sajtó viszonya időtlen téma, így nem véletlen, hogy a sajtót ebben a korban a „hatodik nagyhatalomként” aposztrofálták. „És ennek a hatodik nagyhatalomnak igen jó volna a dolga, ha még egy hetedik európai nagyhatalom is nem volna: a cenzúra,” – írta Jókai Mór találóan.¹

A kormányok célzott kísérletet tettek a közvélemény befolyásolására a sajtópolitikán keresztül, ezáltal a hosszú XIX. században közvetett módon a németországi sajtó jelentősége megnövekedett és így néhány évtizeddel ezelőtt a történelmet kutatók ezen belül a sajtótörténeszek kedvelt témájává is vált. Ezért nem véletlen, hogy Bismarck és Ferenc József korának német és osztrák sajtópolitikája az 1960-as évektől egészen az 1980-as évekig az érdeklődés középpontjába került, s azt különféle tanulmányokban vizsgálták. Általánosságban a sajtókutatás szempontjából az érdeklődés a mai napig nem szűnt meg, sőt szűkebb értelemben a kormányzat és a sajtó viszonyát illetően néhány éve a téma a reneszánszát éli. Ismertetésünkben a sajtó szerepének erejét kívánjuk érzékeltetni Dominik Feldmann munkáján keresztül.

¹ Jókai Mór: A sajtó és a cenzúra Magyarországon. In uő: A fekete sereg. A sajtó és a cenzúra Magyarországon. Pest, Athenaeum, 1873. 68.

Dominik Feldmann kiváltképpen érdekes és hiánypótló kutatásba fogott doktori tanulmányai megkezdésekor. Ennek az eredménye könyv formájában is megjelent 2016-ban. Könyvében azt vizsgálja, hogy a porosz és az osztrák kormányok milyen módon befolyásolták a politikát, főként a külpolitikát a sajtón keresztül. A szerző fókuszpontjában a forradalmak után kezdődő időszak és a kettős szövetség létrejöttének időpontja közötti harminc esztendő áll (1849–1879).

Feldmann 2010 és 2013 között az Augsburgi Egyetem Új- és Legújabb Kori Történeti Tanszékének megbízott oktatója, ezt követően pedig az Augsburgi Városi Levéltár munkatársa, aki sokat köszönhet a DAAD-nak (Deutscher Akademischer Austauschdienst), hiszen a hosszas kutatómunkát a szervezet tette lehetővé számára Bécsben és Berlinben egyaránt. Feldmann monográfiájának elsődleges forrásait négy nagy levéltár szolgáltatta, úgy mint a bécsi Österreichisches Staatsarchiv két részlege: Allgemeines Verwaltungsarchiv, és Haus-, Hof- und Staatsarchiv, valamint két berlini levéltár, Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, és a Politisches Archiv des Auswärtigen Amts. Ahogy a szerző is megjegyezte, témájához a levéltári források szórványosan álltak rendelkezésére. Munkájához azonban számos nyomtatott forrást használt fel, bár ezen a téren van némi hiányossága a munkájának, ugyanis kevésbé használta azokat a forrásokat, amelyeket már kiadtak és könnyen hozzáférhetőek. A sajtópolitikához tartozó másodlagos irodalmat meglehetősen átfogóan feldolgozta. Kötetének gerincét mégis az általa vizsgált és áttekintett sajtótermékek jelentik. Ezen a téren a szerző óriási anyagot dolgozott fel. A kutatásait Feldmann összesen tíz német és osztrák lapra szűkítette és talán érdemes is ezeket felsorolni: Die Presse; Die Zeit; Frankfurter Journal; Frankfurter Postzeitung; Haude- und Spenerische Zeitung; Kölnische Zeitung; Neue Freie Presse; Norddeutsche Allgemeine Zeitung; Ostdeutsche Post; Wiener Zeitung.

A félreértések elkerülése végett le kell szögezni, hogy Feldmann a német, illetve Németország terminológiát használja a német és az osztrák földrajzi területekre egyaránt.

A szerző munkáját hat nagyobb fejezetre bontotta, amelyeket számok helyett az ABC betűivel jelölt. Az első a bevezetés, a második

fejezet az állam és sajtó fejlődése címet kapta. A harmadik az intézményesített és aktív sajtópolitika Németországban 1848-tól 1859-ig. A negyedik rész a sajtópolitikai eszkaláció és a német kérdés megoldása 1859-től 1866-ig. Az ötödik: A német kérdés után: a nyílt konfliktustól a nyitott szövetségig címet viseli. Az utolsó hatodik befejező fejezetet pedig a szerző „30 év sajtópolitikája: egy rezümének” keresztelte el.

Mindkét állam harcolt a vezető szerepért a német egység kialakításában, s céljaik elérése érdekében és a közvélemény-formálásához a sajtónyilvánosságot is felhasználta Németországban. Ausztria és Poroszország is felismerte, hogy 1848–1849 után mennyire fontos volt a sajtó ahhoz, ha politikai, illetőleg külpolitikai célokat szeretne megvalósítani. Ugyanakkor ebben a korban nem beszélhetünk szabad sajtóról, mivel erre az időszakra a cenzúra volt jellemző.

A rövid bevezető fejezet betekintést ad a kor technikai fejlődésébe, úgymint a távíró bevezetésébe, a nyomtatási eljárások színvonalának emelkedésébe és ezáltal a tömegsajtó kialakulásába, továbbá képet fest a Vormärz elnyomó sajtópolitikájáról. Feldmann szerint a negatív sajtópolitika lényege az, hogy 1848 előtt erős volt a cenzúra, a forradalmakat követően pedig enyhült. Viszont az 1848-as forradalom nem jelentette a negatív sajtópolitikának a teljes befejezését, hanem azt inkább módszereiben más eszközökkel, mint például illetékekkel, hamis jelentésekkel, kiigazító folyamatokkal és büntetőjogi tilalommal akadályozták. A forradalmakat követően újjáteremtett nyilvánosság szempontjából Berlinben és Bécsben egyaránt nőtt a felismerés, hogy a represszív sajtópolitika már nem elegendő ahhoz, hogy a német közvéleményben szimpátiát ébresszenek a saját pozíciójukat illetően. Mindkét kormány részleteiben ugyan eltérő, de strukturálisan hasonló intézkedéseket hozott kormányzati létesítmények alapításával, melyeknek célja a sajtó befolyásolása volt újságírókon, hírlapokon, hálózatok kiépítésén, befolyásolási csatornák megteremtésén keresztül. A kormányzatok manipulációs tevékenységének bemutatása végett alapvetően ezt a fejezetet eredményesnek ítéljük meg Feldmann munkájában.

A negatív sajtópolitikánál fontosabb volt a pozitív hírlap befolyásolás, amely kísérlet volt a kormányoktól arra vonatkozóan, hogy a kormánysajtót elterjesszék, cikkeket helyezzenek el az újságokban, kapcsolatot ápoljanak az újságírókkal. Ennek további eszközei voltak a kormányzati szempontból fontos újságok megfizetése, a kormányzathoz közelálló lapok közvetlen támogatása díjak és kauciók elengedésével, vagy közvetett módon a példányszámok növelésére az állami hatóságok előfizetéseit ösztönözni. A kormányok álláspontját Németország és Ausztria-szerte intézményesített formában terjesztették, amelyet mind kormányzati helyek koordináltak állami és hivatalos sajtóbizottságokon, sajtóirodákon, követségeken és konzulátusokon keresztül. A sajtó befolyásolásához mindkét kormány részéről pénz állt rendelkezésre kihelyezett sajtóosztályok kialakítása révén, különösen Frankfurt am Main-ban az 1850-ben újjáalakult szövetségi gyűlés helyén, ahonnan a délnémet térségre is hatást tudtak gyakorolni. Az 1850-es években a sajtó irányításának kísérletei olyan titkos kampányokhoz vezettek, mint például az Ausztria által folytatott vámpolitikai kezdeményezések, vagy a poroszok által folytatott egyesülési politika erőltetése, belső német vitákról, továbbá melyek leképezték mindkét nagyhatalom magatartását a krími háborúban, a szövetségi reform kérdésében és végezetül a 1859. évi szardíniai háború kapcsán. Feldmann véleménye alapján az ilyen jellegű sajtópolitika alig tudott hatást gyakorolni a nagypolitikára. Habár a pozitív sajtópolitikát egyértelműnek jellemezhetjük, a gyakorlatba való átültetése azonban többszörös nehézségekkel járt. Feldmann munkájának súlypontja ezen pozitív sajtópolitika bemutatására tevődik.

Feldmann azt vizsgálja, hogy a két ellenséges német állam – Poroszország és Ausztria – miként működtette a saját sajtópolitikáját a másik féllel szemben a domináns vezető szerepért. Így mindkét államban volt konkurencia a különböző kormányhivatalok között. Ha bizonyos hírlapok, újságok és újságírók támogatást is kaptak, nem volt feltétlenül garantált a kormánytámogató tudósítás. Ennek nem utolsó sorban az anyagi fedezet volt az akadálya, amelyet a költségvetésnek engedélyeznie kellett, ami a feladatok nagyságát és költséges-

ségét illetően kevés volt. Eltekintve ettől, a kormányoknak kétségei voltak afelől, hogy vajon az ilyen jellegű intézkedések a kívánt sikert eredményezték-e. Bismarck maga is kételkedett és ezért saját maga is írt cikkeket. Az, hogy Berlin és Bécs a sajtót ily módon befolyásolta, természetesen az összes udvarban, valamint fővárosban ismert volt. Vagyis az ilyen sajtócikkeket félhivatalos közleményeknek vélték és így éppenséggel szükségszerűen diplomáciai bonyodalmakat okoztak. A kedvezőtlen, népszerűtlen cikkek esetében a másik oldal gyorsan gyanút fogott, hogy a közlemények el vannak fordítva. Így ebben a fénytörésben jól érthető Feldmann munkájának az alcíme: A sajtó felfedezése a porosz és osztrák külpolitikában.

A sajtóbefolyásolás mértéke az 1860-as években megváltozott, amikor is mindkét oldalon az újjászervezett sajtópolitika elégtelensége miatt változásokat irányoztak elő, melynek következtében a korábbi hivatalokhoz képest a külügyminisztériumok nyertek nagyobb befolyást. Példának okáért az újonnan felmerülő szövetségi reformkérdéssel kapcsolatban egyfajta célzott indiszkréció alakult ki, amit Berlin és Bécs is a sajtón keresztül alkalmazott, s megkezdődött a kölcsönös szemrehányások időszaka az ilyen intézkedéseket illetően. Az 1866-os háborúnak az előestéjén igazi sajtóháború bontakozott ki, mert mindkét hatalom a németországi közvéleményre kívánt hatást gyakorolni. A háború után a helyzet semmit sem változott, mert a bosszút remélő osztrák külügyminiszter, Friedrich von Beust esküdött ellenségével, Bismarckkal párbajozott a hírlapok hasábjain, és ezáltal a sajtón keresztül folytatott agitáció sajátos színhellyé vált a klasszikus diplomácia mellett. Végezetül ez a fajta propaganda teljesen más mederbe terelődött, mivel a német egység megvalósulását követően Bismarck azon fáradozott, hogy Ausztriában a német szomszédokkal való megbékélést célzó hangokat erősítse. Hogy ez mennyiben járult ténylegesen hozzá az 1879. évi kettős szövetség megteremtéséhez, annak kifejtését Feldmann mellőzi, ezáltal a kérdést nyitva hagyja.

A korábban megjelent szakirodalomhoz képest a szerző teljesebb képet fest a német és az osztrák sajtószervezet történetével kapcsolatban. Feldmann egyrészt megírta a porosz és az osztrák sajtópolitika szervezettörténetét a csekély levéltári forrás ellenére, és kibőví-

tette azt egy rövid összehasonlító kitérővel, ami a III. Napóleon alatti francia sajtópolitika szerveződéséről szól. Másrészről a kötet hiányos, mivel a sajtópolitika sikeréről és sikertelenségéről alig olvasható konklúzió, összegzés a feltárt levéltári anyag alapján. Feldmann ugyanis abból indult ki, hogy a porosz–osztrák párbaj többé-kevésbé lezárt kétoldalú térben zajlott, s kevésbé vette figyelembe a nemzetközi kontextust. Ebből kifolyólag alig reflektál néhány további kiéleződött eseményre az adott időszakban, mint például Bismarck és Beust sajtókezelésére a luxemburgi válságban, vagy a krími háború által generált keleti kérdés tekintetében. Úgy tűnik, mintha Feldmann kivette volna az interpretációjából azt a szempontot, hogy a belső német összeütközések a nemzetközi nagyhatalmi kapcsolatok keretein belül zajlottak volna.

A kötet terjedelmét tekintve összesen 249 oldal. A Duncker & Humblot kiadó kézikönyvtár sorozatára, – vagy ahogy a németek nevezik: zsebkönyveire – nem jellemző az illusztrálás, így ebben a kiadványban sem szerepelnek képek, illetve diagramok valamint táblázatok. A kötet legvégén pedig kétoldalas szaknévmutató kapott helyet.

Az ismertetett kötetet ajánlom minden olyan olvasó számára, aki érdeklődést mutat a Porosz Királyság, a Német Császárság, a német külpolitika, illetve az Osztrák Császárság, valamint az Osztrák–Magyar Monarchia kezdeti külpolitikája és nem utolsósorban a sajtótörténet iránt.

Dominik Feldmann: Von Journalisten und Diplomaten. Die Entdeckung der Presse für die Außenpolitik in Preußen und Österreich 1849–1879. (Újságírókról és diplomatákról. A sajtó felfedezése a porosz és az osztrák külpolitikában 1849–1879 között) Berlin, Duncker & Humblot Verlag, 2016. 249 oldal.

Kárbin Ákos